

Alan Prout

Barndommens kroppe:

Konstruktion, handling og hybriddannelse

Denne artikel problematiserer social-konstruktivismens begrænsninger i forhold til barndoms-studier og påpeger, at der er et behov for at ofre opmærksomhed på det heterogene opbud af materialer, inklusive kroppe, repræsentationer og teknologier, som barndommen produceres igennem.

Emnene barndom og krop har oplevet en stærkt voksende sociologisk interesse i de senere år. Begge er blevet genetablerede som berettigede emner for sociologisk forskning, dvs. som reelt tilhørende den "sociale sfære" og dermed løsrevet fra deres tidligere begrænsning til det "naturlige". I den forbindelse er der i begge tilfælde blevet produceret en betydelig og fortsat voksende litteratur¹. Generelt har disse processer dog fundet sted i separate spor med bemærkelsesværdig lidt kontakt mellem de to områder og kun sporadiske krydsreferencer. I denne artikel vil jeg give et overblik over nogle af de teoretiske problematikker, som forudsætter at det bliver muligt at råde bod på denne gensidige afvisning. Jeg vil diskutere en række eksisterende studier og pege på aktør-netværksteori som en lovende vej fremad.

Det første tema for min diskussion er den parallelle fremkomst af socialkonstruktivisme i litteraturen om henholdsvis barndom og kroppen – en synkroni, som betyder, at emnernes isolering fra hinanden er endnu mere bemærkelsesværdig og nødvendig at råde bod på. Når man ser på de to retninger, forstærkes behovet for kritisk at undersøge socialkonstruktivismens værdi som teoretisk retning. Socialkonstruktivismen bibragte uden tvivl et nødvendigt, nyttigt og endog essentielt modstykke til biologisk reduktionisme ved at fremme skabelsen af et konceptuelt rum, hvori ikke-biologiske korrelater af både krop og barndom kan tænkes; men den har imidlertid vist sig at fokusere for snævert. Problemets kerne består i, at socialkonstruktivistiske udlægninger af både barndom og krop har tendens til at ekskludere (eller i det mindste nedtone) muligheden for, at det sociale liv har en materiel såvel som en diskursiv (eller repræsentationsmæssig) komponent. I modsætning til dette vil jeg foreslå, at det er muligt at forstå barn-

dommens kroppe som både materielle og repræsenterende enheder.

Det andet tema angår børns ageren (*agency*) i fortolkningen, forhandlingen og brugen af deres kroppe. Temaet er direkte afledt af den nyere barndomssociologi og dennes interesse for at genopfinde børn som sociale aktører. Heraf følger, at man i mindre grad end tidligere ser børn som produkter af samfundet. Denne udvikling balancerer den tidligere tendens til at betone børns socialisering ved at fremhæve de måder, hvorpå børn også er agenter. Deltagere, der er skabte i og skabte af samfundet. At denne mulighed har været nedtonet over længere tid i sociologiske overvejelser om barndommen, bærer vidnesbyrd om hvor stærkt voksencentreret en disciplin, der har været tale om (for udlægninger af denne pointe, se James og Prout 1990; Mayall 1994). Selvom denne pointe er elementær, mangler sociologiens hovedstrømning stadig at tage den helt til sig. Den udgør derfor fortsat et vigtigt udgangspunkt for empiriske undersøgelser. Dét, som står klart ud fra min diskussion, er, at børns forståelse af kroppen ikke kan behandles som en mangelfuld eller ufuldendt version af de voksnes. Det forholder sig nærmere sådan, at børn forstår og fremfører deres kroppe på måder, som ofte er anderledes end voksnes. Derfor er dét at træde ind i børnenes verden et afgørende skridt for en adækvat sociologi om barndommens kroppe.

Mit sidste tema er på nogle måder en udvidelse af det første. Det trækker på aktør-netværksteori (til tider kaldet oversættelsens sociologi (*sociology of translation*)) med det formål at udrede nogle af de måder, hvorpå børns (eller for den sags skyld voksnes) kroppe er knyttet uløseligt sammen med andre aspekter af de materielle omgivelser – artefakter, maskiner og teknologier. Børns kroppe fremtræder som hybride

størrelser. De er uadskillelige fra -, produceret i -, repræsenteres af - og fremføres gennem deres sammenhæng med andre materielle objekter (for eksempel det medicinske overvågningsudstyr, de video kameraer og de musikinstrumenter, som nævnes i dette kapitel). Denne undersøgelseslinje leder tilbage til spørgsmålet om børns ageren, som i mindre grad genetableres som en essentiel egenskab ved børn, men mere som et resultat af forbindelserne mellem et heterogent opbud af materialer inklusive kroppe, repræsentationer og teknologier.

Konstruktion af barndommens kroppe: diskurs og materialitet

Som nævnt ovenfor foretog barndommens sociologi en betydelig kursændring i løbet af 1980'erne. Samtidig med at man balancerede mellem strukturelle determinationer og en interesse for børns ageren, tog man socialkonstruktivismen til sig. Medens man indrømmede, at biologisk umodenhed er et universelt menneskeligt træk, blev barndommen proklameret som et socialt og kulturelt fænomen kendetegnet ved rum- og tidsmæssig foranderlighed. I kølvandet på bevægelsen hen imod socialkonstruktivisme fulgte derfor en radikal adskillelse af samfund og biologi. Ikke overraskende blev kroppen kun tillagt liden opmærksomhed inden for denne tænkning, om end en vis uro omkring den kan spores i visse socialkonstruktivistiske tekster. For eksempel erkendte Prout og James, da de foreslog studiet af barndom som social konstruktion, at (den materielle) krop skulle forstås som i det mindste en grænse for eller en båndlæggelse af mulighederne for barndommens sociale konstruktion. Dette afledte spørgsmål om, i hvilken udstrækning barndom som en diskursiv konstruktion kunne forstås uafhængigt af barndommen som et sta-

Alan Prout
Professor ved
Department of
Applied Social
Science, University
of Stirling, Uk.
E-mail:
alan.prout@stir.ac.uk

die i en biologisk udvikling, og om hvilken betydning de to opfattelser hver især skulle tillægges. Disse bekymringer forblev dog marginale i diskussionen, som hovedsageligt koncentrerede sig om at etablere barndommen som "social" frem for "naturlig". Som det også var tilfældet inden for studier af kroppen, blev socialkonstruktivismen noget af en ortodoksi i den ny barndomssociologi. I begge tilfælde var grunden til dens tiltrækkende effekt omtrent den samme: den syntes at tilvejebringe det sikreste forsvar mod forsøg på at læse sociale relationer som naturens epifænomener. For dem, der havde til hensigt at betragte enten barndom eller krop (eller begge) som del af kulturen og ikke naturen, syntes dette at være et passende standpunkt at indtage.

Faktisk forholder det sig sådan, som (Brian) Turner (1984, 1992) har anført, at sociologiske behandlinger af kroppen har været plaget af en tendens til at henfalde til enten biologisk eller kulturel reduktionisme: opdelt mellem det, han betegner som "basis-" (*foundationalist*) og "anti-basis" (*anti-foundationalist*) tilgange. De, der tilslutter sig basistilgangen, indtager det standpunkt, at kroppen er en reel, materiel størrelse, som er forbun-

det med, men forskellig fra de mange forskellige meningsstrukturer, i hvilke den repræsenteres på varierende vis i menneskelige kulturer. Basistilgangens mest basale antagelse er, at der findes noget konstant (men måske skiftende), som fungerer uafhængigt af den sociale kontekst, i hvilken det findes. Kroppen (og dens forandringsprocesser) former en helhed, som erfares og leves. Det, som prioriteres i dette perspektiv er derfor overvejende fænomenologisk. Sociologers opgave består i at dokumentere og analysere, hvordan kroppen erfares og fortolkes af forskellige aktører i forskellige sociale og kulturelle kontekster.

De, der tilslutter sig den anti-basistilgangen, er derimod ikke villige til at skelne mellem kroppen og dens repræsentationer. I ekstreme tilfælde ville man inden for denne tilgang argumentere på rent idealistisk facon: der er ikke nogen materiel krop – kun konstruktioner og forståelser. Et mindre ekstremt, men også mindre konsistent synspunkt går på, at selv hvis kroppens materialitet anerkendes, har vi kun adgang til den gennem forskellige slags diskurser. Det er disse diskurser eller måder at repræsentere kroppen på, som strukturerer og former vores erfaringer af den og de meninger, vi tillægger den. Ud fra dette synspunkt er socialforskernes opgave at analysere disse repræsentationer og afdække de sociale processer, gennem hvilke de skabes og har deres virkning.

Problemet er, i følge Turner, at det ikke er muligt på samme tid at have et konsistent synspunkt ud fra både basis- og anti-basistilgangen på én gang – fordi positionerne er defineret i modsætning til hinanden. Turner foreslår, at vejen ud af dette problem går gennem metodologisk eklekticisme. Det vil sige, han foreslår, at man accepterer begge tilganges intellektuelle legitimitet ved at bruge dem hver især, når det er passende og betragte

dem som på sin vis forskellige, men alligevel komplementære. Dette giver selvfølgelig plads for empirisk fleksibilitet og tilgangsmæssig diversitet, men er dog ikke teoretisk konsekvent: der gøres forskellige, uforenelige antagelser om kroppens materielle karakter. Schilling tager dette punkt op og fremfører det synspunkt, at det ikke lykkes for Turner at opfylde sin ambition om at syntetisere basis- og anti-basistilgangene. Han argumenterer (om end ikke helt ved brug af disse termer) for, at det mislykkede resultat skyldes, at Turners metode er additiv frem for relationel. Som Schilling korrekt observerer, forsøger Turner at "kombinere strukturer fra basis- og anti-basistilgange uden at ændre nogen af deres grundlæggende parametre" (Schilling 1993:103). Konsekvensen er, at han ikke udforsker *forholdene* mellem kroppen i naturen og kroppen i samfundet.

Schilling forsøger at syntetisere de to tilgange og udvikler derved en position, som har stor potentiel betydning for studier af barndommen. Essensen af hans forslag er, at menneskekroppen er sociologisk og biologisk ufærdig ved fødslen. I løbet af livet, hvor barndommen må være et afgørende stadie, ændrer kroppen sig gennem processer, som på samme tid er biologiske og sociale. Han trækker på et meget bredt udbud af social teori, når han foreslår to basale elementer i en forståelsesramme. Fra både antropologiske og feministiske analyser inddrages det første element, som går på, at forholdet mellem krop og bevidsthed skal ses i den bredere kontekst af forholdet mellem kultur og natur. Vigtig blandt antropologiske analyser er den teori om symbol og metafor, som er udviklet af Lakoff og Johnson (1980). De argumenterer for, at der er et tæt forhold mellem bevidsthed og krop, om end ikke i størrelsesordenen én til én. Dette er resultat af, at bevidsthedens perception af den

naturlige verden er lokaliseret i og afhængig af kropslige mekanismer. For eksempel eksisterer vi i en verden, hvor tyngdekraft skaber bevægelsesfænomener som "op" eller "ned", og menneskelig tankevirksomhed inkorporerer, trækker på og elaborerer dette fænomen. Feministiske skribenter har, om end i varierende udstrækning, også peget på ikke-reducerbare biologiske forskelle mellem kønnene, som former erfaring forskelligt for mænd og kvinder. Medens nogle feministiske analyser har tendens til biologisk reduktionisme (ofte med en inversion af mænds påstande om overlegenhed), bekender andre sig til en interaktion mellem biologiske og sociale processer, hvori naturlige forskelle transformeres eller fordrejes til sociale forskelle (Orbach 1988; Chernin 1983). I disse udlægninger bliver kroppen ikke blot formet af sociale relationer. Den indtræder også i deres konstruktion som både en ressource og en begrænsning.

Temaet om kroppen som socialt og biologisk ufærdig kobler dét, som socialkonstruktivismen adskilte, sammen igen. Det henleder opmærksomheden på, hvordan kroppen og samfundet påvirker hinanden. Samme tema fremkommer i min analyse og i en del nyere empirisk forskning. For eksempel viser James (1993), hvordan børn via materielle forskelle i størrelse og vægt præsenteres for en række problemer, som skal forhandles ved arbejde med omformning af repræsentationer, så de nærmer sig eller fjerner sig fra deres ligemænds kropslige fremtoninger. Ligeledes viser Prendergast (2000), hvordan piger håndterer kropslige forandringer ved indtrædelsen af den første menstruation i hjemmets og skolens omgivelser, hvori menstruationen betragtes som en skamfuld hemmelighed. Christensen (2000) og Milburn (2000) viser, hvordan børns kroppe i hjemmet udgør mål for forældres prak-

sisser, som beskytter og giver næring til dem, medens Simpson (2000) beskriver, hvordan lærere forsøger at regulere, hvordan børnenes kroppe fremtræder og bevæger sig i tids/rum-baner i skolen.

Disse mangesidige praksisser, som på én og samme tid er biologiske og sociale, kan kontrasteres til analysen af børns kroppe i en socialkonstruktivistisk udlægning som f.eks. Armstrongs (1983, 1987). Hans interesse for barndommens kroppe udspringer af den vigtige rolle, som han mener, at barndommen som en skiftende kulturel konstruktion har spillet i etableringen af det 20. århundredes lægevidenskab. Armstrong anfægter stærkt påstanden om, at der findes en biologi uden for det sociale liv, som vi kan henvise til, når vi forsøger at forstå biomedicinsk virksomhed. Kroppen forstås i stedet som en form for viden, som formes af de sociale omstændigheder ved dens konstruktion og ikke som en underliggende virkelighed. Viden om kroppen skal derfor ikke forstås som en mere eller mindre præcis repræsentation af en underliggende virkelighed, men som en måde at betragte og repræsentere, som støtter og støttes af sociale praksisser (1987: 66). Kroppen er en perception, konstruktion, opfindelse, klassifikation eller repræsentation, som i én uendelighed perciperes på ny, rekonstrueres, genopfindes, genklassificeres og repræsenteres. Det er ud fra dette perspektiv, at Armstrong sporer udviklingen af pædiatri som en særskilt medicinsk disciplin: først som et speciale beskæftiget med børns sygdomme; men senere, i forsøg på at gøre fordring på at beskæftige sig med børns sundhed og udvikling som en helhed, producerer pædiatrien imidlertid et imponerende opbud af forskellige børn: "Nervøse børn, skrobelige børn, neuropatiske børn, utilpassede børn, vanskelige børn, overfølsomme børn og usikre børn..." (1983:15).

Hvor oplysende denne fremlæggelse af lægevidenskabens konstruktion af kategorier af børn end måtte være, efterlader den dog kroppen påfaldende uåndgribelig. Armstrongs krop er i (Terence) Turners termer en "anti-krop", en krop som:

...ikke har noget kød; ...er avlet i diskurs af magt...længslerne, som udgør dens illusoriske subjektivitet, er selv prædikater af eksterne diskurser frem for produkter af eller metaforiske udtryk for noget internt liv i sig selv (Turner 1994:36).

Senere forfattere inden for den nye barndomssociologi hverken negliger eller undervurderer, hvor magtfulde diskursive formationer kan være i formningen af opfattelsen, forståelsen, påvirkningen og produktionen af børns kroppe. Christensen (2000) illustrerer dette godt i en udlægning af, hvordan opfattelser af børns grundlæggende sårbarhed indtræder i den voksne forståelse af selv de mest almindelige ulykker eller uheld i skolegården. Det er dog, som Christensens udlægning også implicerer, utilfredsstillende at indskrænke opmærksomheden til kun at se på repræsentationer af kroppen og undlade at undersøge de reciproke relationer mellem børn og kroppen (se også Christensen 1999).

Børn som Agenter

Mit andet tema angår også noget, som har været et centralt emne for fordybelse for den nyere barndomssociologi, nemlig indsatsen for ikke kun at dokumentere, hvordan børn formes af samfundet, men også hvordan børn former samfundet. I nyere kritik (se for eksempel James & Prout 1990; Mayall 1994; Qvortrup 1994; Hutchby og Moran-Ellis 1998; James, Jenks og Prout 1998) er det blevet anført, at socialisationskonceptet gør

børn passive; de bliver til resultater af sociale processer uden at anses som deltagende aktører. Skønt deres tilgange ikke er helt ens (se James, Jenks og Prout 1998) har nye sociologiske studier af barndommen givet sig i kast med at gøre børns handlen mere synlig. Som Alanen konstaterer:

Børn behandles som talende, vidende og erfarende subjekter, som sociale aktører, der er aktivt involverede i de sociale verdener, som de bor i, og som interaktive agenter, som engagerer sig i mennesker, ideologier og institutioner, og gennem dette engagement former de et rum til sig selv i deres egne sociale verdener.

Dette skift har utvivlsomt haft mange positive effekter. Det har været teoretisk retningsgivende for studier, som har fået øje på tidligere usynlige aspekter af børns handlen, fordi de har tilladt børn konceptuel autonomi. Som alle sociale aktører kan børn ses som formede og begrænsede af deres livsomstændigheder; men de former også selv deres livsomstændigheder, samtidig med at livsomstændighederne sætter dem i stand til at handle. Børnene og andre sociale aktører begrænses af betingelserne for deres sociale liv, men finder også kreative måder at håndtere, forhandle og udvide deres muligheder på.

Anti-basistilgangens syn på børns kroppe beskriver professionernes (så som lægevidenskabens) indflydelse og deres rolle i skabelsen af strukturer, hvorigennem kroppen forstås; men har kun lidt at sige om barndommens krop i disse termer. Tværtimod fortolkes personen med en krop generelt ret passivt: der handles i forhold til den, den reguleres, disciplineres og determineres. Dette kan tænkes at være et problem for enhver

udlægning af kroppen, men det udgør et særlig markant problem i studiet af barndommen. For at finde et opvejende synspunkt må vi vende os til dem, der har placeret børnenes levede verdener mere centralt. I og med at de arbejder inden for rammer, der afviser det passive syn på børn, som ligger implicit i socialisations-teori, finder de som regel frem til deres forklaringer ved brug af intensiv etnografisk fordybelse i detaljerne af børns liv. James (1993) beskæftiger sig i et eksempel på sådant arbejde med, hvordan børn skaber og bestemmer kategorier af signifikant forskel, især kropslig forskel, hjemme og i skolen. Hun bemærker, at kropslige forskelle (i højde, vægt osv.) er blevet anvendt til at skabe "barnet", som en "Anden" kategori i vestlige kulturer. James fremfører, at kulturelle stereotyper om, hvad der udgør en krop i normal udvikling for et barn, har stor vigtighed for både forældre og børn selv. Afvigelser fra disse normative opfattelser kan føre til stærk angst. Blandt børn selv fungerer erfaringen af kroppen og især af kropslige forskelle som vigtige tilkendegivelser af social identitet. I sine etnografiske undersøgelser bemærkede James fem aspekter af kroppen, som syntes at have særlig betydning for de børn hun studerede: højde, skikkelse, udseende, køn og optræden. Hvert af disse optrådte som en fleksibel og skiftende ressource for børns interaktioner og fremspirende identiteter og forhold.

Selvom kulturelle stereotyper om hvert af de fem aspekter, som James nævnte, spillede en rolle, var der ikke tale om, at børnene blot passivt absorberede dem. Det var nærmere sådan, at de aktivt greb fat i dem og brugte dem i erfaringen af ikke blot deres egen krop, men også af dens forhold til andre kroppe og de betydninger, som blev formet af disse møder. En grund til dette var, at børn må forlige sig med ikke blot deres egne krop-

pe, som er i konstant forandring og med deres ligemænds, men også med de skiftende institutionelle kontekster, hvori disse forandringer tillægges mening. For eksempel rapporterer James om, hvordan børn i de senere stadier af børnehaven (*nursery school*) begyndte at opfatte sig selv som "store". Denne identitet blev signaleret i deres opfattelse af forskellen mellem dem selv og børn, som lige var begyndt i børnehaven, samt betydningen af den forestående overgang til folkeskolen (*primary school*). Men når først børnene havde gennemgået overgangen og befandt sig i begyndelsen af deres karriere i folkeskolen, blev de sendt med katarakt tilbage til at være små igen. Denne relativitet producerede derfor et flydende forhold mellem størrelse og status, som skabte, hvad James identificerer som en typisk "nervøsitet" blandt børnene om kroppens betydninger. Kroppen blev til en afgørende ressource til at lave og bryde identitet, netop fordi den var ustabil.

Det er noget overraskende, at Shilling tillægger barndommen så lidt opmærksomhed. Den kunne trods alt se ud til at udgøre en periode, hvor bearbejdning af kroppen og bearbejdning udført af kroppen foregår relativt intenst. Barndommen per se dukker dog kun op i relation til to af Shillings væsentlige emner: Norbert Elias' udlægning af "civilisationsprocessen", som betegner den langsigtede historiske tendens hen imod, at individer praktiserer internaliseret kontrol og begrænsning af deres måder at opføre sig på i relation til kropslige funktioner så som at spise, kopulere og besørges sin nødtørft; og Bourdieus udlægning af overførelsen af klassehabitus. Set ud fra barndommens sociologi er både Elias' og Bourdieus antagelser om socialisering i barndommen mangelfulde eller i det mindste tvetydige. Begge synes at behandle børn som passive og gradvist øgende eller akkumulerende legemlig-

gjorte dispositioner i overgangen til voksenlivets fulde socialitet. De anerkender kun i ringe grad (eller kun tvetydigt) muligheden for, at børn aktivt approprierer og transformerer så vel som absorberer. De har heller ikke fornemmelse for, at barndom og opvækst er fyldt med omslag, transformationer og inversioner, snarere end at være en progression mod en stadigt tættere kopi af voksenlivet. Kort sagt: dét, der mangler er fornemmelse for, at børn både er –, så vel som er i færd med at blive – noget, for at barndommen er iscenesat samtidig med at børn er aktive, kreative medspillere (se for eksempel også Bluebond-Langner 1991).

Flere forfattere har for nylig vist, hvordan børn er aktivt engagerede i bearbejdning af- og med kroppen. James (2000) trækker på sine tidligere etnografiske studier. Hun fremhæver igen børns aktive rolle, men placerer nu denne i et tidsmæssigt perspektiv og fremfører dermed en forståelse af, hvordan børn forhandler og genforhandler identiteter. I opvæksten skaber kropslige forandringer nye muligheder; børn kan ikke kontrollere kropslige forandringer, men gennem kyndig håndtering kan de bruge kroppens forandringer som fleksible ressourcer i oversættelsen til identitet. Milburn (2000) viser, hvordan middelklasse børn og -forældre oversætter og dermed delvist transformerer officielle sundhedsdiskurser til hverdagspraksisser. Medens familierne tilslutter sig retorikken om sund livsførelse, bliver officielt sanktioneret opførsel anfægtet, undergravet og genforhandlet i det praktiske i henhold til modvirkende pres og interesser. Dette viser, at langt fra at være føjelige over for officielt distribuerede normer, er børn (såvel som forældre) aktivt involverede i forhandlingen af disse normers betydning og i at modstå eller modificere deres implementering. Simpson (2000) fremhæver også kroppen som en kampplads,

her drejer det sig om skoler. Hun argumenterer for, at retorik om børns sikkerhed fjerner opmærksomheden fra kroppen som et rum for disciplinerende og regulerende regimer. Hun mener, at børnene møder lærernes forsøg på at producere føjelige kroppe med modstand. Når både drenge og piger lærer kropssproget, engagerer de sig nogle gange i raffinerede opstillede aktiviteter, som underminerer lærernes mål.

Prendergast (2000) og Christensen (2000) illustrerer, hvordan kroppen og samfundet er vævet uløseligt sammen på bestemte tidspunkter af livsforløbet. Forstnævnte viser, hvordan kroppen formes af og former feminin identitet, når piger oplever menstruationens indtræden. Hun undersøger, hvordan teenagepiger på kanten til at blive kvinder lever i en nutid, som socialt og materielt er indrettet således, at det fremhæver skammen og hemmelighedsfuldheden ved menstruation. Fra dette punkt ser de ind i en fremtid, hvor deres krop er blevet problematisk, og samtidig er de i stand til at huske en svunden barndom, hvor forholdet mellem køn og identitet kunne være fleksibelt og åbent. Som Prendergast har påpeget:

Problemet med kropsliggørelsen som en kulturel proces træder skarpest frem ved nøglepunkter i livscyklusen: kroppens udviklingsbane gives en symbolsk og moralsk værdi: kropslige former er paradigmatisk for social transition... Hvert stadie kræver, at vi tilpasser os og er opmærksomme på vores egen eller andres kroppe på en passende og særlig måde...(Prendergast 1992:1).

Christensens arbejde (2000 og 1999) tager direkte fat på muligheden for, at barndom skabes gennem og måske endda

kræver bestemte former for kropslig optræden. Hun viser ikke blot de nutidige børns kreative aktivitet, men også at de lever i en meget iscenesat verden – "barn-dom", som er afgrænset fra resten af samfundet. Som sådan står barndommen i et paradoksalt forhold til voksenverdenen og kan ikke opfattes som en ufuldstændig eller fejlagtig version af den. I hendes teoretiske diskussion rejser Christensen vigtige spørgsmål om "sårbarhed" som et af de centrale definerende træk ved denne nutidige barndom. Frem for at acceptere børns sårbarhed som blot et naturens faktum fremfører hun, at der er behov for at undersøge komponenterne af denne sårbarhed. Hun foreslår, at børn, som så mange andre, til tider kan være sårbare, men at der er en tendens til, at sårbarheden bliver børns primære identitet. Børn er ideologisk adskilt fra voksne. De er gjort til objekter for bekymring, hjælp og intervention, og deres kapacitet til at håndtere deres problemer er minimeret. Samtidig lytter de voksne ikke meget til børnenes faktiske erfaringer, de erfaringer som de oplever som sårbarhed.

I en fint observeret etnografisk beskrivelse af en dansk folkeskole viser Christensen, at når der sker små-ulykker i hverdagen, opfatter voksne ofte umiddelbart børns forsøg på at observere deres egne kropslige processer som et råb om hjælp. Som respons prøvede de voksne generelt at lære børnene at lave mindre postyr, nogen gange ved at sige det til dem og andre gange ved at ignorere deres klager. Observation af børnene viste, at de ofte drog opmærksomheden hen imod kropslige erfaringer på meget dramatisk vis, tit med opfordringen fra andre om at "se!". For børnene var dette dog ikke et krav om medicinsk opmærksomhed, førstehjælp eller nogen form for hjælp. Der var nærmere tale om, at børnene trak på en bredere praksis, som de var involverede i under alle mulige for-

skellige slags spil, leg og andre aktiviteter, inden for hvilken de bad andre om at dele deres erfaringer af kroppen med sig. I sin interaktion med børnene kom Christensen som en voksen til at lære at tage del i "se!"-reaktionen eller endda til at fremme antagelsen om sårbarhed frem for at give reprimander til børnene for at overdramatisere.

Den Hybride krop

Selvom denne slags arbejde ikke tager formelt udgangspunkt i, hvordan opfattelsen af kroppen som socialt og biologisk ufærdig kan tænkes at blive sat igennem i forhold til børn – forudsat at børns aktivitet som fortolkende, sociale væsener anerkendes, afslører det alligevel disse aspekter. Heraf følger, at børns kroppe optræder i mange forskellige roller: i konstruktionen af sociale relationer, meninger og erfaringer indbyrdes mellem børn og mellem børn og voksne, som produkter af og ressourcer for ageren (*agency*), handling (*action*) og interaktion; og som områder hvor der foregår socialisation gennem kropsliggørelse. Ved at fremhæve forholdet mellem kroppen og samfundet begynder de at underminere opfattelsen af, at det er muligt at forstå sociale relationer, som om kroppen var i stand til at abstrahere fra dem.

Det, der opstår, er nærmere en udlægning af børn som hybrider af kultur og natur. Denne er en vision, som stemmer godt overens med Latours opfattelse af, at socialt liv kun kan forstås ordentligt som noget, der nødvendigvis er sammensat, som består i og gennem "heterogene netværk". Disse er, som han formulerer det: "...på samme tid virkelige, som naturen, fortalte, som diskurs og kollektive, som samfundet" (Latour 1993:6).

Latours pointe er, at man ikke skal vige uden om denne kompleksitet, men tværtimod konfrontere den. Hvis barndommens kroppe (eller enhver anden

enhed) betragtes som rent diskursive, sådan som socialkonstruktivismen har tendens til at gøre, så må den givne udlægning i bedste fald være alvorligt mangelfuld og i værste fald vildledende reduktionistisk. Såvel analyseobjektet (i dette tilfælde barndommens kroppe) som vores opfattelse af det sociale bliver indskrænket på måder, som ikke har færre konsekvenser end den biologiske reduktionismes indskrænkelse. Det, der er brug for, er sensitivitet over for det komplekse samspil af repræsentationer og materialiteter i børns liv. Til tider er de diskursive praksisser, som fremhæves i socialkonstruktivismen, af afgørende betydning. Det drejer sig for eksempel om måderne, hvorpå kroppen repræsenteres eller klassificeres. Men til andre tider er det materielle praksisser så som diæter, motion og disciplinære regimer, som materielt skaber kroppen, der er vigtigst. Heterogenitet er styrende, selvom der er mange kombinationer, og selvom praksisserne for kombinationen af det sociale livs forskellige komponenter er meget varierede.

Latours position nægter at acceptere en fastsat og givet distinktion mellem natur og kultur. Heraf følger en erkendelse af, at krop og barndom på én gang er produkt af både natur og kultur. Når sociologisk diskurs ofte har svært ved at begribe sådanne samtidigheder, skyldes det, at den har tendens til at skildre indholdet af det sociale liv som dét, der ikke er natur. I dette perspektiv må kroppen overlades til de biologiske videnskaber, fordi den, hvis en skillelinje skal drages, prima facie fremtræder som del af naturen. På samme måde forholdt det sig, da barndom blev betragtet som et biologisk fænomen. Sociologien beskæftigede sig ikke meget med den, om end den blev inddraget i den udstrækning at socialisation, dvs. dét, at blive et socialt væsen, netop blev forstået som en overgang fra natur

til kultur. Socialisationskonceptet hvilede derfor på en børneopfattelse, som kun betragtede dem som sociale væsener, for så vidt som de gradvist holdt op med at være naturlige. Det er ironisk, at socialkonstruktivistiske billeder af barndommen gjorde adskillelsen af kultur og natur endnu skarpere.

Ikke desto mindre forholder det sig sådan, at så snart man anerkender, at det sociale liv er heterogent, er det ikke længere tænkeligt a priori at udstykke enheder (mennesker, kroppe, bevidstheder, artefakter, dyr, planter osv.) til kultur eller natur. Blandt disse enheder kan kroppen og barndommen opfattes som komplekse størrelser, hvori en blanding af kultur og natur udgør deres mulighedsbetingelser. Heri ligger en større analytisk udfordring end at tage udgangspunkt i en fastsat og givet adskillelse af det naturlige og det kulturelle. Det kræver tæt, men åben empirisk forskning, som viser, at barndommen er produkt af netop sådanne kombinationer. Implikationerne af denne tilgang rækker dog ud over både kroppen og barndommen. De leder os til at acceptere alle disse andre størrelser, som strømmer ud fra overlappingerne mellem kultur og natur. Det sociale bliver til en konstruktion, som ikke kun udgøres og konstrueres af mennesker (om de så er voksne eller børn), ikke kun udgøres og konstrueres af kroppe (for ikke at nævne bevidstheder), men som også udgøres og konstrueres af teknologier.

Prendergast (2000) er eksplicit opmærksom på en sådan hybrid oprindelse. Hun påpeger vigtigheden af materielle objekter og artefakter i den meningskabelse, der foregår omkring menstruationens (første) indtræden. Ved at argumentere for, at kulturelt organiseret forlegenhed, negativitet og hemmelighedsfuldhed omkring menstruation ikke kun læres via overtagelse af andres holdninger,

men konkret udtrykkes i positur og kropslig optræden, viser hun måderne, hvorpå skam overføres gennem forskellige former for diskurs (for eksempel drilleri og brug af øgenavne), social interaktion (for eksempel ved at drenge i fuld offentlighed vælter indholdet af en piges taske ud for at afsløre, at den gemmer på tamponer) og i den materielle organisation af skolelivet (for eksempel utilstrækkelige, uhygiejniske, og utilgængelige toiletter). Frankenberg (2000) pointerer ligeledes de skiftende alliancer mellem mennesker og ting i sin detaljerede analyse af Jane Campions film: "The Piano". I hans tilfælde drejer det sig om fiktive mennesker fra det 19. århundrede med varierende status, inklusiv et barn og det klaver, som har givet navn til filmen. I en analyse, som beriges, hvis man ser filmen eller læser manuskriptet, argumenterer han for, at filmskaberen er i stand til at kombinere fortid, nutid og fremtid på måder, som er meget sværere at opnå i det konventionelle etnografiske narrativ.

Sådanne indsigter understreger nødvendigheden af at bevæge sig ud over forholdet mellem krop og samfund per se og lokalisere det tætte netværk af heterogenitet, som det sociale liv er. Et meget rammende eksempel på denne tilgang findes i Bernard Places arbejde (1994, 2000). Han viser hvordan forskellige tilgange til kroppen vil kunne integreres ved at se på de processer, der omgiver den intensive kombination af børns kroppe med medicinske teknologier. Han valgte det moderne hospital, nærmere betegnet en pædiatrisk intensivafdeling som etnografisk lokalitet. Place påpeger, at i denne bestemte lokalitet udsættes menneskekroppen for perforering, kanyler, intubation og kateter, før den forbindes til teknologiske artefakter, som muliggør en detaljeret undersøgelse af hjertets, nyrerne, hjernens, lungernes og andre or-

ganers funktionsevne. Sådanne artefakter genererer symbolsæt (kurver, numre og billeder), som håndteres af lægerne og sygeplejerskerne. I den proces, hvor disse artefakter forbindes, ordnes og eksternaliseres kroppen og dens grænser udvides. Kroppen bliver omsluttet af både kropslige (menneskelige) og ikke-kropslige (teknologiske) elementer og bliver dermed med Places udtryk: "Teknomorf" ("*technomorphic*").

Inden for disse rammer er sygeplejerskerne og lægerne, såvel som forældrene og børnepatienterne opsatte på at fastholde kroppens integritet. Men hvad er kroppen under disse omstændigheder? På grundlag af deltagerobservation skelner Place imellem, hvad han kalder "barndata" ("*child data*") (det, der sker indeni den legemlige krop) og "databarn" ("*data child*") (den synlige manifestation af kropsligheden gennem dens forbindelse til de omgivende teknologiske artefakter). Sammenfaldet af de to kan ikke tages for givet, og Place argumenterer for, at betingelserne for, at de holdes sammen, opnås minut for minut. Han argumenterer for, at fastholdelsen af sammenhængen mellem "barndata" og "databarn" indgår i intensivafdelingens arbejde.

Barndommens kroppe som oversættelser

Places indsigter giver et frisk perspektiv på Turners centrale skelnen mellem basis- og anti-basistilgangens synspunkter. Kroppen og dens repræsentationer er ikke gensidigt ekskluderende, men gensidigt afhængige. De er indlejrede i heterogene netværk. Disse overvejelser er veludbyggede inden for den retning af studier af videnskab og teknologi i socialt perspektiv (se f.eks. Latour og Woolgar 1986 og Latour 1993), der sommetider kaldes oversættelsens sociologi (*sociology of translation*) (eller aktor-netværksteori). Litteraturen inden for disse

studier beskæftiger sig med de materialer, som det sociale liv producerer, og de praksisser, der ordner og sætter disse materialer i system. I og med at teorien nærer en betydelig interesse for videnskab og teknologi, nedbryder dens objekt hele tiden en skarp adskillelse af kultur og natur ved at fokusere på medieringsnetværket imellem dem. Oversættelsens sociologi har meget til fælles med sociologiretninger, som fremhæver det sociale livs relationelle, konstruerede og processuelle karakter.

På samme tid er den noget helt særligt i én afgørende og radikal henseende: den afviser den antagelse, at samfundet er konstrueret alene gennem menneskelig handling og mening. I dette træk adskiller oversættelsens sociologi sig skarpt fra socialkonstruktivisme. Den vedbliver at være konstruktivistisk – men i en radikalt generaliseret forstand; og den genetablerer sociologi om materialitet på en måde, som placerer det materielle i forhold til andre elementer, som også udgør samfundet. Faktisk ses "samfundet" som produceret i og gennem systematiserede netværk af heterogene materialer; det består af en bred vifte af skiftende sammenhænge mellem menneskelige og ikke-menneskelige enheder. Sammenhænge mellem mennesker og resten af den materielle verden er virkelig så allestedsnærværende, at alle enheder kan ses som hybrider – Latour (1993) har kaldt dem "Kvasi-objekter" og "Kvasi-subjekter" – hvor grænsen mellem det menneskelige og det ikke-menneskelige er skiftende, forhandlet og empirisk.

I dette perspektiv kan det sociale liv derfor ikke reduceres til enten det "rent" menneskelige (voksen eller barn) eller overhovedet til det "rent" noget som helst. Som en generel regel (men altid underlagt detaljeret empirisk forskning) kan vi sige, at ingen enhed alene bestemmer den orden, som er resultatet af

enhedernes kombination. Sociologiske tilgange, som forsøger at lade én slags enhed gøre alt forklaringsarbejdet, resulterer i en form for reduktionisme på den måde, som Turner indikerer at fundament- og anti-fundamenttilgange til kroppen har tendens til. Oversættelsens sociologi ville se børn og kroppe som alle andre fænomener: som konstruerede af ikke blot menneskelige bevidstheder og deres interaktioner, ikke blot menneskelige kroppe og deres interaktioner, men også gennem en uendelig gensidigt konstituerende interaktion af en kæmpestor mængde materielle og ikke-materielle ressourcer. Analyser fokuseres på "oversættelserne" – medieringsnetværket – mellem disse forskellige enheder. De er optaget af at spore de processer, hvorved disse heterogene enheder (gensidigt) indskrives i hinanden, konstituerer og ordner hinanden. Det er processer, som altid involverer, at noget bibeholdes, noget tilføjes og noget fjernes. Kroppe inkluderes – men dette sker sideløbende med inklusionen af aspekter af det naturlige og materielle miljø, inklusiv deres orkestrering og sammensætning i hybrider til mange forskellige slags artefakter. Alle disse bliver set som a priori lige (eller symmetriske) aktører i samfundsskabelsen – eller mere præcist "netværket af det sociale". Denne tilgang ville placere barndomme og kroppe i forhold til ikke kun symbolsk, men også materiel kultur. Det, der producerer dem er ikke kun biologiske hændelser, ikke kun kropserfaringens fænomenologi og ikke kun symbolske og diskursive meningsstrukturer – om end alle disse er vigtige – men det er også mønstrene af materiel organisation og deres måder at skabe orden på. Undersøgelse af barndommens kroppe i dette perspektiv bliver et spørgsmål om gennem midlerne at spore det varierede opbud af materialer og praksisser, som er involveret i deres konstruktion og fast-

holdelse – og under nogle omstændigheder deres optrævelse og disintegration.

Gensyn med Barndom og Ageren

Jeg fremførte ovenfor, at den nyere udvikling inden for barndommens sociologi har fremhævet børn som aktører. Denne teoretiske mulighed har åbnet op for nye spørgsmål i empiriske studier, som har synliggjort børns ageren. Med denne empiriske indsats følger ikke desto mindre en svaghed: "ageren" som i "børns ageren" forbliver utilstrækkeligt teoretiseret. Medens der let findes eksempler på børns ageren, og grænserne for den begynder at blive specificerede (se f.eks. Mayall 1996), er der en tendens til at lade spørgsmålene blive på opdagelses- og beskrivelsesniveau. Begejstringen over at registrere og kortlægge det hidtil ubemærkede er forståelig; men det er kritisk, at børns handlen behandles essentialistisk. Børns ageren værdsættes, men behandles som en givet, tidligere overset egenskab ved børn. Jeg mener, at vi i stedet er nødt til at decentralisere ageren ved at spørge til, hvordan børn nogle gange udøver deres ageren, dvs. hvordan de til tider har indflydelse på de relationer, som de indgår i, medens de til andre tider ikke har det. Den iagttagelse, at børn kan agere, bør ikke være endepunkt for analysen, men tværtimod bør man gå i kast med den analytisk.

Lee (2000) foretager en sådan analyse i forbindelse med introduktionen af børns vidneforklaring på video i mis-handlingssager. Han fremfører det synspunkt, at man ikke kan forklare introduktionen af denne praksis ved retten i England (UK) tilfredsstillende ud fra et generelt kulturelt skift i anerkendelsen af børns evner som vidner. Han mener nærmere, at der var tale om et dobbelt kneb i medieringerne mellem børnene og retten.

På den ene side blev medicinske påstande om, at man var i stand til at tale på vegne af børns kroppe nedtonede efter den (i hvert fald delvise) miskreditering af tests af anale dilatationsreflekser² i Cleveland. Undersøgelsen af påstande om bornemis-handling. Samtidig blev teknologiske hjælpemidler bragt i spil med det formål at overkomme langtrukne retsmæssige indsigelser mod, at børn kan bruges som pålidelige vidner. Lee argumenterer for, at indsigelserne kun er del af en generel procedure, som bruges til at teste alle vidners troværdighed. Ved at skabe en ny alliance mellem barn og teknisk foranstaltning, gør video-vidneafhøringerne børn til pålidelige vidner, og de gøres i disse omgivelser til talende subjekter.

I mine øjne undervurderer Lee den diskursive komponent, om end han gør ret i at nære mistro til, at man kan forklare de beskrevne hændelser ud fra generel kulturel forandring. Diskussioner inden for socialarbejde, jura og mere bredt omkring børns rettigheder spillede måske en større rolle, end han lægger op til. Ikke desto mindre kom de forandringer, han beskriver, kun til at ske, da de praktiske midler til deres implementering (videokamera- og optagelsesteknologi) blev koblet til diskurser om barndom. Den generelle teoretiske pointe, som ligger under dette eksempel, udledes af oversættelsens sociologi: ageren er en effekt af koblingen af heterogene materialer. Den produceres i forbindelserne mellem et empirisk forskelligt sæt af ressourcer: diskursive, biologiske, teknologiske og så videre. I den forstand er børns ageren i princippet mulig at analysere på præcis samme måde som voksnes ageren. Det, der er nødvendigt, er detaljeret undersøgelse af forbindelsesnetværket, materialerne og midlerne til deres oversættelse, som børns handlen produceres (eller ikke produceres) igennem.

Konklusion

Nyere forsøg på at formulere barndommen som sociologisk emne har fremhævet den som et socialt fænomen på mindst to måder: dels ved at pege på den sociale konstruktion af barndom som en diskursiv formation og dels ved at undersøge børns aktive og kreative evner til at forme deres egne liv. Den socialkonstruktivistiske vending i det sociologiske studie af barndommen betød tilsyneladende, som det også var tilfældet med studiet af kroppen, at objektet blev løsrevet fra den antagelse, at det tilhører natursfæren frem for kultursfæren. I begge tilfælde er det dog problematisk at forsøge at forstå alle ting som sociale. I kroppens sociologi har en sådan tilgang nemlig ledt til teoretisk inkonsistente antagelser om den materielle krops status. Med udgangspunkt i disse inkonsistente antagelser og via sit begreb om den ufærdige krop argumenterede Schilling for, at der foregår en interaktion mellem kroppen og samfundet, og at skellet mellem natur og kultur bør være mere åbent.

I barndommens sociologi nærmede man sig i første omgang kroppen med forsigtighed; men efterhånden blev det klart, at det var nødvendigt at foretage en bevægelse, som lignede Shillings. Den litteratur, som opstod, gav mening hvad angik adskillelsen af natur og kultur, men den indebar en betydeligt modificeret opmærksomhed på børns egen kreative aktivitet. I de empiriske detaljer afslørede dette arbejde sammenhængen mellem børn som sociale aktører og kroppen, og det indebar en fremspirende opmærksomhed på deres heterogene sammensætning.

At være opmærksom på børns kroppe og hvordan disse agerer, opleves og konstrueres er vigtigt for projektet om at forstå børn som sociale aktører. Hvis man forsøger at gøre sig denne anstrengelse, er det muligt at betragte børn som både

effekter og agenter, at inddrage både de kropslige og de repræsentationsmæssige aspekter af kroppen samt at udvide billedet, så forlængelser af kroppen gennem artefakter også inddrages. Selvom jeg i artiklen ikke altid har diskuteret forfatterens erklærede intention, peger det fremlagte arbejde mod, at det sociale er af heterogen karakter og mod behovet for at forholde sig åben på empirisk niveau overfor den flerhed af hybriddannelse, som måtte følge af det sociale heterogene karakter. Der er tale om en måde at se på børn og kroppe, som krydser mange miljøer (skoler, hospitaler, husholdninger og retslokaler...) og det kræver, at man undersøger mange og forskelligartede materielle og symbolske bearbejdnings af børns kroppe og bearbejdnings udført af børns kroppe. Når en sådan analyse foretages, er spørgsmålet efter min mening ikke hvorvidt der eksisterer en materiel krop, som adskiller sig fra repræsentationer. Nøglespørgsmålet er derimod hvordan materialitet og repræsentation (på forskellig vis, afhængig af kontekst) relaterer til hinanden i det altid heterogene sociale liv. Denne position overkommer modsætningerne mellem de forskellige versioner af kroppen, som er udbredt i sociologien. Det er også uomtvisteligt, at børn inkluderes som aktive skabere af socialt liv frem for som passive produkter af samfundet. Set ud fra oversættelsens sociologi har alle enheder potentiale – selvom man finder materiale til empirisk forskning i spørgsmål om i hvilken udstrækning, de fremviser det og hvilke midler, der bruges til at sætte sig i gennem. Det er nærmere de forskellige, ofte modstridende og modsagte forsøg, inklusiv forsøg gjort af børn selv, på at "tale for" denne krop, på at oversætte den og indlemme den i social handling, som udgør analysefeltet.

*(Oversættelse fra engelsk:
Dorthe Boesby)*

Noter

1. Min diskussion trækker hovedsageligt på engelsksproget sociologi, primært den som udføres i UK. Jeg beklager denne begrænsning og håber ved at henvende mig til danske læsere at kunne bidrage til skabelsen af en meget tiltrængt dialog. Jeg nærer heller ikke intentioner om at have lavet en altomfattende kritik af den engelsksprogede litteratur, men fremhæver nærmere nogle vigtige temaer.

2. (o.a.) En test af endetarmens udvidelse hos børn, som skulle kunne påvise, om de har været udsat for seksuelle overgreb. Om talte Cleveland undersøgelse viste, at denne test ikke er pålidelig.

Litteratur

Alanen, L. 1997: *Paper to Advanced Seminar in the Sociology of Childhood*. University of Keele, November 1997 (mimeo).

Armstrong, D. 1983: *Political Anatomy of the Body: Medical Knowledge in Britain in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.

Armstrong, D. 1987: "Bodies of Knowledge: Foucault and the Problem of Human Anatomy", i Scambler, G. (Ed): *Sociological Theory and Medical Sociology*. London: Tavistock.

Bluebond-Langner, M. et al. 1991: "Paediatric Cancer Patients' Peer relationships: The Impact of An Oncology Camp Experience". *Journal of Psychosocial Oncology*, 9, (2): 67-80.

Chernin, K. 1983: *Womansize: The Tyranny of Slenderness*. London: The Women's Press.

Christensen, P. H. 1999: "'It hurts': Children's Cultural Learning About Everyday Illness". *Etnofoor*, XII/1/1999: 39-52.

Christensen, P. H. 2000: "Childhood and the Construction of the Vulnerable Body" in Prout, A. (ed): *The Body, Childhood and Society*. London: Macmillan.

Frankenberg, R. 2000: "Re-Presenting the Child: The Muted Child, The Tamed Wife and the Silenced Instrument in Jane Campion's "The Piano"" i Prout, A. (ed): *The Body, Childhood and Society*. London: Macmillan.

Hutchby, I. And Moran-Ellis, J. (eds) 1998: *Children and Social Competence: Arenas of Action*. London: Falmer.

James, A. 2000: "Embodied Being-(s): Understanding the Self and the Body in Childhood" in Prout, A. (ed): *The Body, Childhood and Society*. London: Macmillan.

James, A., Jenks, C. and Prout, A. 1998: *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity.

James, A. and Prout, A. (eds) 1990: *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London: Falmer Press.

James, A. 1993: *Childhood identities: Self and social relationships in the experience of the child*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Jenks, C. 1982: *The Sociology of Childhood: Essential Readings*. London: Batsford.

Lakoff, G. and Johnson, M. 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

Latour, B. 1993: *We Have Never Been Modern*. Hemel Hempstead: Harvester/Wheatsheaf.

Latour, B. and S. Woolgar 1986: *Laboratory Life – The construction of scientific facts*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Lee, N. 2000: "Faith in the Body? Childhood, Subjecthood and Sociological Enquiry", i Prout, A. (ed): *The Body, Childhood and Society*. London: Macmillan.

Mayall, B. (ed) 1994: *Children's Childhoods: Observed and Experienced*. London: Falmer.

- Mayall, B. 1996: *Children, Health and the Social Order*. Buckingham: Open University Press.
- Milburn, K. 2000: "Children, Parents and the Construction of the "Healthy Body" in Middle Class Families", i Prout, A. (ed): *The Body, Childhood and Society*. London: Macmillan.
- Orbach, S. 1988: *Fat is a Feminist Issue*. London: Arrow Books.
- Prendergast, S. 1992: "This is the Time to Grow Up": *Girls' Experiences of Menstruation in School*. Cambridge: The Health Promotion Trust.
- Prendergast, S. 2000: "To Become Dizzy in Our Turning": Girls, Body Maps and Gender as Childhood Ends' i Prout, A. (ed): *The Body, Childhood and Society*. London: Macmillan.
- Place, B. 1994: *The Constructing of Bodies of Critically Ill Children: an Ethnography of Intensive Care*, Paper to ESRC Childhood and Society Seminar on Childhood and the Body, Keele University, December, 1994.
- Place, B. 2000: "Constructing the Bodies of Ill Children in the Intensive Care Unit" i Prout, A. (ed): *The Body, Childhood and Society*. London: Macmillan.
- Qvortrup, J. et al. (eds) 1994: *Childhood Matters: Social Theory, Practice and Policy*. Aldershot: Avebury.
- Shilling, C. 1993: *The Body and Social Theory*. London: Sage.
- Simpson, B. 2000: "The Body as a Site of Contestation in School" i Prout, A. (ed): *The Body, Childhood and Society*. London: Macmillan.
- Turner, B. S. 1984: *The Body and Society: Explorations in Social Theory*. Oxford: Blackwell.
- Turner, B. S. 1992: *Regulating Bodies: Essays in Medical Sociology*. London: Routledge.
- Turner, T. 1994: "Bodies and anti-bodies: flesh and fetish in contemporary social theory" i Csordas, T.J. (ed.): *Embodiment and Experience: the existential ground of culture and self*. Cambridge: Cambridge University Press.